

ციხე-საპყრობილეები იმპერიულ რუსეთში (XIX-XX საუკუნეების მიჯნა)

ნიკოლოზ სარაჯიშვილი

უახლესი ისტორიის ცენტრი

nikasarajishvili99@gmail.com

XIX საუკუნის 60-იანი წლების რეფორმები რუსეთის იმპერიაში მრავალ სფეროს შეეხო, მათ შორის, სასამართლოსაც. სასამართლო რეფორმა ციხე-საპყრობილეებთან დაკავშირებულ საკითხებსაც მოიცავდა. მართალია, ციხის რეფორმას იმ „დიდი რეფორმების“ რიგებში (ბატონყმობის გაუქმება, ფინანსური და განათლების რეფორმები და ა. შ.) არ იხსენიებენ, რომელიც ალექსანდრე II-ის სახელს უკავშირდება, თუმცა, ვფიქრობთ, რომ ინტერესს მოკლებული არ უნდა იყოს მისი გაშუქებაც. რეფორმის განსახორციელებლად შეიქმნა სპეციალური კომისია, რომელსაც დაევალა პატიმრობის ადგილების მოწყობის საკითხის სასწრაფო მოკვლევა და შემდეგ, გადაწყვეტა. მის შემადგენლობაში შედიოდნენ როგორც დამოუკიდებელი, წარჩინებული საზოგადო მოღვაწეები, ისე სახელმწიფო უწყებების (იუსტიციის და შინაგან საქმეთა სამინისტროების წარმომადგენლები). თუმცა, სხვა რეფორმებისა არ იყოს, ეს საკითხიც გაიწვია და მის გარშემო პრაქტიკული საქმიანობა მხოლოდ 1879 წლიდან დაიწყო. სწორედ ამ წელს დაარსდა „ციხეების მთავარი სამმართველო“ (Главное тюремное управление), რომელიც დამოუკიდებელი არსებობის შემდეგ, 1895 წელს იუსტიციის სამინისტროს დაქვემდებარებაში შევიდა (ვარენცოვი 2018: 36). XX საუკუნის დასაწყისისთვის უწყების იურისდიქციაში უკვე 895 ციხე შედიოდა (პერტლი 2018: 29). თავდაპირველად, ოფიციალური ოპტიმიზტურად არ იყო განწყობილი რეფორმის მიმდინარეობისადმი. ეს განსაკუთრებით გამოიკვეთა მას შემდეგ, რაც გამოჩნდა ის აუცილებელი ხარჯები, რაც უნდა გაეღო სახელმწიფოს რეფორმის სრულყოფილად გასატარებლად (პოპოვა 2016: 95).

წინამდებარე სტატიაში, ქართულ სინამდვილეში პირველად, ვეცდებით მკითხველს XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე არსებული ციხე-საპყრობილეების ცხოვრების შედარებით ყოვლისმომცველი სურათი წარმოვუჩინოთ. გამოვკვეთოთ მიზნები, რომელიც ოფიციალურად ციხეებს ეკისრებოდათ და კრიტიკულად გავაანალიზოთ ის. სტატიის სამეცნიერო ბაზა, ძირითადად, უცხოენოვანია (უმთავრესად, რუსული) და მოიცავს როგორც თანამედროვე, ისე თანადროული პერიოდის სხვადასხვა სახის წყაროს – ნარკვევებს, მოგზაურების ჩანაწერებსა და მოგონებებს, პრესის მასალებს.

არსებობს, ცხადია, ოფიციალური სახის დოკუმენტებიც, თუმცა მათ მიმართ დამოკიდებულება ცალსახა არ უნდა იყოს. მართებულად აღნიშნავს რუსული ციხეების მკვლევარი მიხაილ ნ. გერნეტი, რომ თავისუფლების აღკვეთის ადგილები საერთოდ არ იყო ისეთი, რომ სიმართლე გამოქვეყნებულიყო ყველასთვის ხელმისაწვდომად და რომ ციხის საქმის ბნელი მხარეების დამალვა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო (გერნეტი 1961: 354).

რუსეთის იმპერიის სისხლის სამართლის კანონმდებლობით დასჯის რამდენიმე სახე გამოიყოფოდა. სასიკვდილო განაჩენის შემდეგ უმაღლესი სასჯელი იყო კატორღის მისჯა, უმცირესი კი 6 თვის ვადით თავისუფლების აღკვეთა. ნებისმიერი სახის მსჯავრდებულები კი უმეტესად ერთსა და იმავე შენობაში იყრიდნენ თავს, ვინაიდან წინასწარი დაკავების სახლები, სანქტ-პეტერბურგის გარდა, რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე, არ არსებობდა.

საკითხში უკეთ გასარკვევად, მოკლედ მიმოვიხილავთ ციხეებში რეფორმის ახლო პერიოდში არსებულ სიტუაციას. ის, რომ 70-იანი წლებისთვის, ესე იგი რეფორმის

განხორციელების თარიღისათვის და ციხეების მთავარი სამმართველოს შექმნის დროს, ციხეების მდგომარეობა კატასტროფული იყო, ამას თავად ოფიციალურად აღიარებდა. აღნიშნულია, რომ არ არსებობდა ციხისთვის სპეციალური შენობებიც კი. თუ რამე იყო, ისიც საშინელ მდგომარეობაში. საკნები იყო ნესტიანი, განიცდიდა სინათლისა და ჰაერის ნაკლებობას. არ არსებობდა სააბაზანოები, სამზარეულოები, სამრეცხაოები და სხვა (გერნეტი 1961: 354). 1872 წელს შინაგან საქმეთა მინისტრი ალექსანდრ ტიმაშევი გუბერნატორებს მიუთითებდა, რომ ციხეებში სიტუაციის გამოსწორება არ ჩანს, რომ გრძელდება უნესრიგობა და ბოროტმოქმედებანი ციხეების ადმინისტრაციის მხრიდან (სტონევიჩი 1906: 36).

ამ ყველაფერს ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ პატიმრების რაოდენობა ყოველთვის დაშვებულ ნორმაზე მეტი იყო. ასე მაგალითად, 1881 წლის ბოლოსთვის 76 090 პატიმრის ადგილზე მოდიოდა 94 796 დაკავებული (გერნეტი 1961: 355). „კამერები გადავსებულია, სადაც 15-20 კაცი ეტეოდა, 40-50-ს სვამდნენ. ზოგჯერ დაავადებები ისე ვრცელდებოდა, რომ დღეში ათობით გარდაცვლილი გაჰყავდათ ციხიდან“ – ვკითხულობთ ერთ-ერთი პატიმრის წერილში, რომელიც 1910-იანი წლებით თარიღდება (შებალკოვი 2014: 115). ყოველივეს ემატებოდა აუტანელი პირობები. რთული არაა დავასკვნათ, თუ რა მდგომარეობა იქნებოდა ჯერ კიდევ XX საუკუნის დამდეგამდე. ვფიქრობთ, ციხეების ამგვარი მდგომარეობა გასაკვირი არც უნდა იყოს, ვინაიდან XX საუკუნის დასაწყისისთვის რუსეთის იმპერიის ციხეების მეექვსედი 1825 წლამდე იყო აგებული (გერნეტი 1961: 379).

როგორც რუსულ ციხეებზე არაერთი ნარკვევის ავტორი, ჯორჯ კენანი წერდა: „თუ როგორ საშინლად აუტანლადაა მოწყობილი რუსული ციხეები, მხოლოდ მას შეუძლია ნათლად წარმოიდგინოს, ვინც თავად იყო იქ“ (სტონევიჩი 1906: 35).

აი, მოკლედ, თუ რის წინააღმდეგ ბრძოლა მოუწია და დაისახა ციხეების მთავარმა სამმართველომ, რაც, უნდა ითქვას, უმეტეს შემთხვევაში, ვერ შეძლო. მართალია, იყო რიგი მცდელობები, თუმცა თავად ამ უწყების თანამშრომლებიც კი არ მალავდნენ გაკვირვებას ციხეებში არსებული მდგომარეობით. ციხეების მთავარმა სამმართველომ არაერთი ცირკულარი გამოსცა საპატიმროების პირობებთან (როგორც ჰიგიენური, ისე სხვა სახის) დაკავშირებით (პერტლი 2018: 31), მაგრამ სიტუაცია არსებითად არ იცვლებოდა. უნდა ითქვას, რომ მნიშვნელოვანი ცვლილებების განსახორციელებლად სამმართველოს შესაბამისი სახსრები არ გააჩნდა. მაგალითად, 1875 წელს ციხეებისთვის საჭირო 500 313 მანეთიდან დაკმაყოფილდა მხოლოდ 300 000 მანეთით, 1879 წელს მოთხოვნილი 737 000 მანეთის ნაცვლად გაიცა 177 505 მანეთი (გერნეტი 1961: 356).

XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე რუსეთის იმპერიის ციხე-საპყრობილეებს ორი მთავარი დატვირთვა ჰქონდა: სადამსჯელო და გამოსასწორებელი (შებალკოვი 2014: 111). მიუხედავად იმისა, რომ ამ უკანასკნელი ფაქტორის არსებობა კანონითაც კი იყო გათვალისწინებული, რუსულ ციხეებში იშვიათად თუ შევხვდებოდით (და შევხვდებით) მას. მიუხედავად ამისა, დღევანდელ რუსულ ისტორიოგრაფიაში საკმაოდ აქტიურად ცდილობენ ამ მომენტის წინ წამოწევის და ამის შესახებ არაერთი სტატია გამოქვეყნდა.¹ ეს ალბათ რუსეთის იმპერიის პენიტენციური პოლიტიკის დადებითი მომენტების წარმოჩენასა და ტირაჟირებას ემსახურება, თუმცა გარკვეული სიმართლის მარცვალი მასშიც ძევს. ისიც აღსანიშნავია, რომ თავდაპირველ ეტაპზე საბჭოთა ისტორიოგრაფია, პირიქით, რაც შეიძლება მეტ ფერებში ხატავდა (და ალბათ სამართლიანად) მას.

პატიმრების „გამოსწორებაზე“ ციხის მღვდელს უნდა ეზრუნა, რომელსაც აგრეთვე ევალებოდა წერა-კითხვისა და „ღვთის კანონის“ ელემენტარულ დონეზე სწავლება (შებალკოვი 2014: 112). თუმცა სასულიერო პირი ალბათ ყოველთვის კარგი სტუმარი ვერ იქნებოდა ციხის პატიმრებისთვის. მაგალითად, ათეისტი ხალხოსანისა და ანარქისტისთვის მიუღებელი იქნებოდა მღვდელთან კონტაქტი ზოგადად, არათუ მისგან რჩევების მიღება და დარიგების მოსმენა.

ციხეში წერა-კითხვის სწავლის შესახებ, ჩვენ მიერ 2023 წელს გამოცემულ ხალხოსან ივანე ჯაბადარის მოგონებებში ვხვდებით ინფორმაციას. ავტორი ერთ ეპიზოდში კარგად გადმოგვცემს პატიმრისადმი ციხის უფროსის დამოკიდებულებას.

ერთ-ერთი პატიმარი ციხის უფროსს ეუბნება:

– წიგნის კითხვა რომ მცოდნოდა, საპყრობილეში არ მოვხვდებოდი და თუ მოვხვდებოდი, მალევე გავიდოდი. რამდენი ბატონი ვარდება საპყრობილეში თაღლითობის გამო, ის დაწერს წერილს, შეხედავ და ისევ თავისუფალია. ჩვენი ძმა კი, როგორც არაფრის გამო მოხვდა ციხეში, ისე დაიკარგება.

– წერა-კითხვა უნდა ისწავლოთ. – ამბობს კაპიტანი ლოვიაგინი.

– გვიანია, ადრეც მიცდია, ახლა კი, ორმოცი წლის ასაკში, ვერ ისწავლი.

– აი, მე კი ორ კვირაში კითხვასაც და წერასაც შეგასწავლით. – დამაჯერებლად მეუბნებოდა.

– კარგი.

მეორე დღეს ჩემთან კამერაში მოდის კაპიტანი და მოაქვს თამბაქო „გაბაიას“ მეოთხედი.

მე ვეუბნები, სტაროვერი² ვარ, არ ვწვევი. არცაა საჭირო, აი, აქ წერია: თამბაქო „გაბაია“, აიღეთ და გადაიხატეთ, გადახატულიდან წაიკითხეთ და ისწავლით. მალევე გავიგე მთელი მუსიკა და ახლა კითხვაც ვიცი და წერაც (სარაჯიშვილი 2023: 95).

წერა-კითხვისა და ღვთისმეტყველების სწავლების გარდა, გამოსწორების ერთ-ერთ ნაირსახეობასა და დამხმარე „დისციპლინას“ წარმოადგენდა შრომა. ეს შეეხებოდა როგორც ციხის ტერიტორიის შიგნით, ისე მის ფარგლებს გარეთ სამუშაოებს. პატიმრებს ერგებოდათ ჯამაგირიც – შესრულებული სამუშაოს საფასურის 1/10-დან 4/10-მდე (შებალკოვი 2014: 112).³ პატიმართა სავალდებულო შრომას 1886 წლის იანვრის შესაბამისი კანონი განსაზღვრავდა. მასში ციხეში პატიმართა შრომის სამი ძირითადი პრინციპია წარმოდგენილი: 1. მისი სავალდებულო ხასიათი ციხის პატიმართა უმრავლესობისთვის (იმათ გარდა, ვინც განაჩენის მოლოდინში იყო), 2. მსჯავრდებულთა შრომის ანაზღაურება და 3. ამ კანონის აღსრულებაზე ვალდებული პირი იყო ციხის უფროსი (პოპოვა 2016: 106).

თავდაპირველად სამუშაოები არ იყო რთული, მოიცავდა ქსოვას, კერვასა და სამეურნეო თუ სხვა სახის ინვენტარის დამზადებას. 1902 წლიდან სამუშაოები გართულდა, ხოლო 1914 წლიდან მთლიანად მილიტარისტულ რელსებზე გადავიდა (პერტლი 2018: 32). პატიმრების შრომის გამოყენებას სახელმწიფოს სასარგებლო საქმეებში რუსი ავტორები ჯერ კიდევ პეტრე I-ს უკავშირებენ (ვარენცოვი 2018: 35).

განსახილველ საკითხზე საუბრისას, აუცილებლად უნდა ითქვას ციხე-საპყრობილეების მმართველობის სტრუქტურაზე. ციხის მმართველი იყო ადგილობრივი ადმინისტრაცია, რომელიც, სუსტი საკანონმდებლო აღსრულების პირობებში, ციხის ერთპიროვნულ მმართველად გვევლინება. ციხის უფროსის გავლენა მისდამი დამოკიდებული დაწესებულების ტერიტორიაზე უდიდესი იყო და, ბუნებრივია, ეს იწვევდა უფლებამოსილების გადამეტებას. მართალია, ჩვენ ზემოთ მოვიყვანეთ მაგალითი ივანე ჯაბადარის მოგონებებიდან, თუ როგორ ეპყრობოდა ერთ-ერთი ციხის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი პატიმარს (ასწავლა რა მას წერა-კითხვა), თუმცა ეს ერთეული და იშვიათი შემთხვევები იყო. ყურადღებას გავამახვილებთ მეორე, უფრო ხშირ და გავრცელებულ მომენტზე. მაგალითად, 1914 წელს ერთ-ერთი პატიმრის დაწერილ წერილში ხერსონის საკატორლო ციხის უფროსზე ნათქვამია:

უფროსის როლის მორგების შემდეგ, მისი დებიუტი იყო, რომ გამოიძახა კონვოის ჯგუფი ციხის კარიბჭესთან და მათ მოითხოვეს, რომ პატიმრებს სეირნობისას სამხედრო მარშირებით ევლოთ. პატიმრებმა გააპროტესტეს, უარი თქვეს სეირნობაზე, მაგრამ რამდენიმე დღეში დაწებდნენ და დაიწყეს სეირნობა, თუმცაღა წყვილში მარშირების გარეშე. მაგრამ ეს მხოლოდ დასაწყისი იყო, მხოლოდ ყვავილები, და ნაყოფი წინ გველოდა. დაიწყო მთელი რიგი წვრილმანებისა: დღეს წაგვართვეს საკუთარი ფეხსაცმელი, ორი დღის შემდეგ თეთრეული, წიგნები [...] (შებალკოვი 2014: 114:-115).

ბუნებრივია, მხოლოდ ციხის უფროსი ვერაფერს გააწყობდა და მას შესაბამისი თანამშრომლები სჭირდებოდა, რომელთა დახმარებითაც განახორციელებდა კონტროლს

მის დაქვემდებარებაში მყოფ ციხეზე. ვინაიდან რეფორმა ციხის ჰუმანიზებას მოითხოვდა, კადრებიც შესაბამისი უნდა ყოფილიყვნენ. 1911 წელს, იუსტიციის მინისტრი წერდა:

დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ ციხის ნაწილი ვერასოდეს და ვერსად იქნება წესრიგში მოყვანილი, მათ შორის, მატერიალურად მისი საუკეთესოდ მოწყობის შემთხვევაშიც კი, თუ ციხის თანამდებობები არ შეივსება მცოდნე, გამოცდილი და თავის საქმისადმი ერთგული ხალხით. ასეთი ხალხის მოძიება ამდენად მძიმე, საყურადღებო და სახიფათო საქმეზე, როგორც ციხეა, შესაძლებელია მხოლოდ თუ მათ შესაბამისი შრომისთვის შესაბამისი ანაზღაურება ექნებათ (გომონოვი და სხვები 2019: 7).

სწორედ ეს ყველაფერი განაპირობებდა იმას, რომ იმპერიის სხვადასხვა ციხეში, სხვადასხვა სიტუაცია იყო. ამას ჯორჯ კენანიც აღნიშნავს და წერს, რომ ის, რაც ერთ ციხეში დაშვებულია, მეორეში აკრძალულია. ერთ ციხეში პატიმრები საკვებით ძღვებიან, ხოლო მეორეში ნახევრად შიმშილობენ (სტონევიჩი 1906: 6). თავად კენანი ამ ფაქტს რამდენიმე გარემოებით ხსნიდა: პირველი, რომ სისხლის სამართალში შინაგანი ურთიერთწინააღმდეგობები არსებობდა, რის გამოც ის თითქმის არ სრულდებოდა. მეორე, რომ ციხეში წესრიგის პასუხისმგებლობა ნაწილდებოდა რამდენიმე პირსა თუ საზოგადოებაზე, რომლებიც ერთმანეთთან შემხებლობაში არ იყო. მესამე მიზეზად კენანი ასახელებს რუსი ჩინოვნიკების უმეტესობის სწრაფვას, რომ იმოქმედონ არა კანონის, არამედ საკუთარი შეხედულებების მიხედვით. მეოთხე ფაქტორად კენანი განიხილავს მაღალ თუ დაბალ ჩინოვნიკთა განუვითარებლობას, რის მიზეზადაც ამ თანამდებობებზე არსებულ დაბალ ჯამაგირს მიუთითებს და იქვე მოჰყავს შესაბამისი საიდუმლო დოკუმენტის ტექსტი, სადაც ერთ-ერთი გუბერნატორი სწორედ ამ პრობლემაზე საუბრობს (სტონევიჩი 1906: 7). მართალია, ეს დოკუმენტი 1881 წლით თარიღდება, თუმცა ჩვენ ზემოთ წარმოვადგინეთ 1911 წლით დათარიღებული დოკუმენტიც, ამგვარად, ნათელია, რომ სიტუაცია არსებითად არ შეცვლილა.

ყოველგვარი შეზღუდვების ფონზე, პატიმრები მაინც ახერხებდნენ რიგი თავისუფლებების მოპოვებას. მაგალითად, ერთმანეთთან კომუნიკაციას საინტერესო მეთოდებით. ერთ-ერთი მაგალითია კომუნიკაცია საკანალიზაციო მილების მეშვეობით. ჩვენ მიერ დასახელებულ ივანე ჯაბადარის მოგონებებში ვკითხულობთ, თუ როგორ ჰქონდათ ურთიერთობა ერთმანეთთან პატიმრებს მილების მეშვეობით. იმავეს ვხვდებით 193-ის საქმეზე გასამართლებულ სინეგების მოგონებებში (სარაჯიშვილი 2023: 100) (გერნეტი 1961: 363).

ცალკე საუბრის თემაა პოლიტიკური პატიმრები, რომლებიც იმპერიის ციხეების მოსახლეობის განსაკუთრებულ კატეგორიას წარმოადგენდნენ დაზედამხედველობისთვის მნიშვნელოვანი ობიექტები იყვნენ. მართალია, პოლიტიკური პატიმრები რუსეთში საუკუნის ბოლოსთვის არ წარმოშობილან, თუმცა მათი რაოდენობა განსაკუთრებულად სწორედ XIX საუკუნის ბოლო ათწლეულში გაიზარდა, მას შემდეგ, რაც რუსეთის იმპერიაში მარქსიზმი ვრცელდება. დაპატიმრებას ექვემდებარებოდნენ როგორც მუშათა მოძრაობის იდეური თუ პრაქტიკოსი ლიდერები, ისე უბრალო მონაწილეები (მუშები, მემანქანეები და სხვა.).

მათთვის ორი სპეციალური ციხე არსებობდა – პეტრე-პავლესა და შლისელბურგის (ორივე სანქტ-პეტერბურგის ოლქში). დამნაშავეთა ეს ტიპი სისხლის სამართლის დამნაშავეთაგან განცალკევებით იყო განთავსებული, არცთუ იშვიადად კი პოლიტიკურ პატიმრებს ერთკაციან კამერებში სვამდნენ. მათ განსაკუთრებულობას თუნდაც ის უსვამს ხაზს, რომ ციხის თანამშრომლები, მათ შორის, ციხის უფროსიც, ხშირად მათ „თქვენობითი“ ფორმით მიმართავდნენ. მათ არ იყენებდნენ ფიზიკურ შრომაში, ეს ალბათ იმით იყო განპირობებული, რომ ეშინოდათ პოლიტიკურ პატიმრებს რაიმე გავლენა არ მოეპოვებინათ სხვა, „უბრალო“ პატიმრებზე (შებალკოვი 2014: 117).

მოვიყვანოთ ამონარიდს ჯორჯ კენანის ნარკვევიდან, რომელიც პოლიტიკური პატიმრის ყოფას კარგად აღწერს:

[პეტრე-პავლეს] ციხე-სიმაგრეში ღამით მოყვანილი „პოლიტიკურები“ პირველ რიგში ტიტვლებიან და გულდასმით იჩხრიკებიან, რათა [ციხის ჩინოვნიკები] დარწმუნდნენ, რომ პატიმარს არაფერი აქვს დამალული თმაში, პირში, ყურებსა და ნესტოებში. მას შემდეგ, რაც ზედამხედველი დარწმუნდება, რომ მათ არაფერი აქვთ, აცმევენ პატიმრის სამოსს, რომელიც შედგება უხეში ნაცრისფერი ტილოს პერანგისგან და იმავნაირი შარვლისგან, უხეში თეთრი ხალათისა და შალის წინდებისა და წყვილი ქეჩის ფეხსაცმლისგან. როდესაც პატიმარი ჩაიცვამს, ყველა სცილდება, კეტავენ რა გასაღებით მძიმე კარებს – და პატიმარი რჩება მარტო მკრთალად განათებულ კამერაში [...]. ნოტიო, დახუთული ჰაერი, ნესტიანი კედლები, დამამწუხრებელი სამარისებური სიჩუმე და კურანტების დაშორებული ხმები – ყოველივე ეს აიძულებს პატიმარს წამოიყვიროს: „მე ჯერ კიდევ არ მოვმკდარვარ, მაგრამ უკვე ცოცხლად ვარ დამარხული (სტონევიჩი 1906: 59).

თუმცაღა, პოლიტიკურ პატიმრებს შორისაც უნდა გამოვყოთ ნაწილი, რომლებიც საკატორღო გადასახლებას ექვემდებარებოდნენ. მათ მიმართ მოპყრობა საკმაოდ მკაცრი იყო, არ ერიდებოდნენ ხისა თუ რკინის ხელკეტებით ცემას, აგრეთვე, მორალურ და ფსიქოლოგიურ წნეხსა და ზეწოლას. მათ აკრძალული ჰქონდათ გაზეთებისა და ჟურნალების მიღება, რათა არ ჰქონოდათ არანაირი „პოლიტიკური“ კავშირი გარე-სამყაროსთან და მოწყვეტილი ყოფილიყვნენ ქვეყანაში მიმდინარე პოლიტიკურ, სოციალურ და საზოგადოებრივ პროცესებს (შებალკოვი 2014: 117-118). ჟურნალ-გაზეთების, პერიოდული პრესის მიღება აკრძალული ჰქონდათ სხვა პატიმრებსაც, თუმცა განსხვავებული სახით. კონკრეტული პერიოდული გამოცემა ციხეში მას შემდეგ შეიძლებოდა მოხვედრილიყო, რაც მისი გამოცემიდან ერთი წელი გავიდოდა. აღნიშნული შეზღუდვა გაუქმდა 1914 წელს, პირველი მსოფლიო ომის დაწყებიდან ორ დღეში (პერტლი 2018: 32).

დასასრულ, ცალკე გვსურს შევხებით საქართველოსაც. სამწუხაროდ, ჩვენთვის ამჟამად ხელმიუწვდომელია ციხეების მთავარი სამმართველოს დელეგაციის კავკასიაში მოგზაურობის ანგარიში, რომელიც 1885 წლით თარიღდება. ეს მართლაც კარგი წყარო იქნებოდა შესასწავლი საკითხის სრულყოფისთვის, თუმცა, მიუხედავად ამისა, გვაქვს რიგი ცნობებისა, რომელთა საფუძველზეც შეგვიძლია მსჯელობის წარმართვა. აქცენტს გავაკეთებთ 1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდზე, როდესაც, ბუნებრივია, პატიმრების რაოდენობამ იმატა. 1906 წლის პირველი იანვრისთვის მათი რაოდენობა დაახლოებით 15 ათასი კაცით გაიზარდა და 95 452 პატიმარი შეადგინა, ერთი წლის შემდეგ მათი რიცხვი 125 298 კაცამდე გაიზარდა, ხოლო 1909 წლის პირველ იანვარს პატიმრების რაოდენობამ 180 206 ადამიანი შეადგინა (ორფინსკაია 2008: 115). ამ მატებას კი თავისთავად მოყვას, რომ ციხეში სიტუაციის კონტროლი ადმინისტრაციის მხრიდან გართულდა, რასაც, ერთი მხრივ, ისიც განაპირობებდა, რომ საპატიმროში ძირითადად რევოლუციონერებმა მოიყარეს თავი. მაგალითად, 1906 წლის ივნისში გაზეთი „ახალი ცხოვრება“ მეტეხის ციხეში მომხდარი შემთხვევის შესახებ აცნობებდა მკითხველს. გაზეთის თქმით, ციხეში არეულობა გამოუწვევია ციხის ახალი უფროსის შემოღებულ ცვლილებებს ზოგიერთი „უწესობის“ წინააღმდეგ:

[...] ეს უწესობა კი იმაში გამოიხატებოდა, რომ პოლიტიკურები დღისით კლიტით არ იყვნენ დაკეტილი და ერთმანეთთან მისვლა-მოსვლა შეეძლოთ, „უგოლოვნებიც“ ხან-და-ხან „ნება დაურთველათ“ გამოდიოდნენ აყროლებულ ოთახებიდან აივანზე და, გარდა ამისა ეზოში სეირნობის დროს პოლიტიკურებთან ახლოს მიდიოდნენ სალაპარაკოთ [...]

(მეტეხის ციხე 1906ა: 3).

მას, ვინც ახალ წესებს არ ემორჩილებოდა, კონდახით სცემდნენ. პროტესტს აგრეთვე იწვევდა საჭმლის ხარისხიც. გაზეთის გადმოცემით, იმავე თვეში პროტესტი გამოუწვევია იმას, რომ ბოროში პატიმრებს მატლები უპოვიათ (მეტეხის ციხე 1906ა: 3). აქვე უნდა დავძინოთ, რომ საპატიმროებში კვების ერთიანი სისტემა და წესი პატიმრების

კვებასთან დაკავშირებით არ არსებობდა. ზოგიერთ ციხეში კვების ფული პატიმრებს ხელზე ეძლეოდათ, ზოგიერთში კი ორგანიზებული იყო საჭმლის მოსამზადებელი თავად ციხეში. პატიმრებთან რამდენიმე დღიანი მოლაპარაკებების შემდეგ, რომელშიც ჩაერთნენ ვიცე-გუბერნატორი, საოლქო სასამართლოს პროკურორი და პოლიცმეისტერი, პატიმრებმა მიაღწიეს რიგ დათმობებს ციხის ადმინისტრაციის მხრიდან, მათ შორის იმას, რომ კარებები დილით ღია იყო და პატიმრებს შეეძლოთ ერთმანეთთან მიმოსვლა და კონტაქტი (მეტეხის ციხე 1906ბ: 2-3); (მეტეხის ციხე 1906გ: 3-4).

მეორე მაგალითად შეგვიძლია მოვიყვანოთ შემთხვევა დასავლეთ საქართველოდან. მეტეხის ციხეში განვითარებული მოვლენებიდან სულ მცირე ხანში, ქუთაისის ციხის პატიმრები ივლისის თვეში ითხოვდნენ:

1. ზრდილობიან მოპყრობას ციხის ადმინისტრაციისაგან.
 2. საჭმელის გაუმჯობესებას და განსაზღვრულ ნორმაზე დარიცხვას.
 3. მორიგის არჩევის უფლებას სამზარეულოში თვალყურის სადევნელათ.
 4. საჭირო ნივთების საყიდლათ ბაზარში ამორჩეულ პირის გაგზავნას, რომელსაც ციხის ადმინისტრაცია ენდობა (არტელშიკი).
 5. პირობების გაუმჯობესებას ციხის საავადმყოფოში, საჭირო მედიკამენტების შეძენას და ჯეროვან თვალყურის დევნებას ავადმყოფთათვის.
 6. ციხის ეზოდან „პარაშკას“ გატანას და მის დეზინფექციას და გასუფთავებას.
 7. მნახველების მიღებას პირველ მოაჯირიდან და ყოველ დღე.
 8. ცენზურისგან ნებადართულ ყოველგვარ წიგნებით და პერიოდულ გამოცემებით სარგებლობას.
 9. თვეში ოთხჯერ აბანოს.
 10. სამხედრო გაუპტვახტზე გადაყვანილი ჩხიკვიშვილის (იგულისხმება ბენია ჩხიკვიშვილი – ნ. ს.) დაბრუნებას.
 11. გამოძიების აჩქარებას და ტუსაღთა განთავისუფლებას, რომელთაც აქნობამდის ბრალდების ოქმი არ მიუღიათ და თუ არის რამე მათ სანინააღმდეგო, გადაეცეს სასამართლოს, ხოლო მანამდის განთავისუფლებულ იქმნენ თავდების ქვეშ.
- ამ მოთხოვნების დაკმაყოფილებამდე ვაცხადებთ სიმშვილობას. ყველა „უგოლოვნი“ და პოლიტიკური ტუსაღი (400 მეტი) გაფიცულები არიან (ქუთაისის ციხე 1906: 2).

იქვე ვხვდებით გაზეთის რედაქციის მინაწერს: „გაფიცულები ციხეში უკვე დააკმაყოფილეს და შიმშილობა მოსპეს. მოთხოვნილებანი ყველა დააკმაყოფილეს ორის გარდა: ერთი ბენია ჩხიკვიშვილის განთავისუფლება და მეორეც ნებართვა გაზეთების ციხეში შეტანისა და კითხვის. გაფიცულნი იყვნენ როგორც პოლიტიკურები, ისე „უგოლოვნი“ (ქუთაისის ციხე 1906: 2). ვფიქრობთ, ზემოთ მოყვანილ მოთხოვნებს ცალკე განხილვა არ სჭირდება და ციხეში არსებული მდგომარეობის ნათელ ილუსტრაციას წარმოადგენს.

დაბოლოს, უნდა ვთქვათ, რომ აღნიშნული საკითხი, მართლაც, მრავალმხრივი კვლევის შესაძლებლობას იძლევა და სამომავლოდ დასახული გვაქვს როგორც ახალმოძიებულ, ისე უკვე არსებულ წყაროებზე დაყრდნობით კვლევის გაგრძელება, შესაბამისი მოგონებების, ჩანაწერებისა თუ ნარკვევების თარგმნა და დამოუკიდებლად გამოცემა.

შენიშვნები

- ¹ სამართლიანობისთვის უნდა აღინიშნოს, რომ არის კატეგორია (მაგალითად იგივე ს. ვ. შებალკოვი), რომელიც აღიარებს, რომ ციხის გამოსასწორებელი დატვირთვა მხოლოდ და მხოლოდ კანონმდებლობაში იყო გაწერილი და პრაქტიკული რეალიზაცია მას არ ჰქონია.
- ² სტაროვერი – ძველმართლმადიდებლები, რასკოლნიკები.
- ³ თუმცა ეს ეხება არა გადასახლებას, არამედ საპატიმროებს. ამასთან, არც პატიმრები იღებდნენ სრულად თავის ჯამაგირს და ხშირი იყო ადმინისტრაციის წარმომადგენლების მხრიდან პატიმრების კუთვნილი თანხის მითვისების.

დამონებები

- გერნეტი 1961:** Гернет М. Н., *История Царской Тюрем*, ხუთ ტომად, ტ. 3. 1870-1900, Государственное издательство юридической литературы, Москва.
- გომონოვი და სხვები 2019:** Н. Д. Гомонов, П. П. Пирогов, В. П. Тимохов, А. А. Туманов. *Тюремная реформа второй половины XIX века и вопросы кадрового обеспечения мест лишения свободы в Российской империи*, Юридическая наука.
- ვარენცოვი 2018:** С. Ю. Варенцов. *Развитие тюремных учреждений Нижегородской губернии в 1879-1917 гг.*, Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук, Чебоксары.
- მეტეხის ციხე 1906ა:** მეტეხის ციხე, *ახალი ცხოვრება*, 1906, №5, 25 ივნისი.
- მეტეხის ციხე 1906ბ:** მეტეხის ციხე, *ახალი ცხოვრება*, 1906, №6, 27 ივნისი.
- მეტეხის ციხე 1906გ:** მეტეხის ციხე, *ახალი ცხოვრება*, 1906, №8, 29 ივნისი.
- ორფინსკაია 2008:** Л. В. Орфинская. Российские пенитенциарные учреждения во время революционных событий и 1905-1907 гг., *Российские и славянские исследования*, Вып. 3., Минск.
- პერტლი 2018:** Л. Ф. Пертли. Тюремная политика Российской империи (1879-1917 годы), *Ведомости уголовно-исполнительной системы*, № 9.
- პოპოვა 2016:** Zh. Popova. The Two Tales of Forced Labour: Katorga and Reformed Prison in Imperial Russia (1879-1905), *Almanack, Guarulhos*, № 14.
- სტონევიჩი 1906:** *Тюрьмы в России*, Очерки Джорджа Кеннана, Перевод с немецкого Д. Д. Стоневича, Типография М. И. Акинфиева, С.-Петербург.
- სარაჯიშვილი 2023:** ივანე ჯაბადაძე, 50-ის პირობები, სხუდრად ჰესეთის სოციალ-ეკონომიკური მოგანიზაცია, რუსულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ნიკოლოზ სარაჯიშვილმა, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.
- ქუთაისის ციხე 1906:** ქუთაისის ციხე, *ახალი ცხოვრება*, 1906, №17, 11 ივლისი.
- შებალკოვი 2014:** С. В. Шебалков. Тюрьма в России в конце XIX начале XX века и ее исправительное значение, *Ученые записки Казанского университета, Гуманитарные науки*, т., 156, кн. 3.

PRISONS IN IMPERIAL RUSSIA (AT THE TURN OF THE 19th-20th CENTURIES)

Nikoloz Sarajishvili

The Centre For Contemporary History
nikasarajishvili99@gmail.com

Today's Russian historiography actively attempts to portray the conditions in the prisons of the Russian Empire during the XIX-XX centuries with vivid details. It emphasizes the theoretically positive changes envisioned by the legislation, yet deliberately overlooks the actual situation. Naturally, the reality differs significantly. Considering Georgia's inclusion as part of the Russian Empire, addressing this matter holds importance. In the article, we endeavored to depict the intricate reality within the prisons, shedding light on the challenging circumstances faced by the prisoners. Moving forward, we have a goal to dedicate a comprehensive essay to the reality in Georgian prisons, thoroughly studying and presenting it to the general public.